शुक्लवस्त्रवत्। न पचतीत्यादौ क्रियावत्त्वे, भूतले न घटइत्यादौ प्रसज्यप्रतिषेधे नञो शक्त्यर्थता, सुबन्तसम्बन्धेऽपि न समासः विभाषाधिकाराद्विकल्पेन समासानुशासनात्। यजतिषु येयजामहं करोति नाहुयाजेष्वित्यत्र पर्युदासे नञ्, तेनायमर्थः यजतिषु नाहुयाजेषु अहुयाजव्यतिरिक्तेषु येयजामहे इति मन्त्रं करोति। अथ नाहुयाजेष्वित्यत्र न पर्युदासे नञ् तदा हि पदद्वयस्यान्यपरत्वं स्यात् समासापत्तिश्च तस्मादहुयाजात् करोतिना नञोऽन्वयात् प्रसज्यप्रतिषेधः तेनाहुयाजेषु ये यजामहे इति मन्त्रं न करोतीत्यर्थः एवञ्च नाहुयाजेष्विति पदद्वयस्यान्यपरता न वा नञो शक्त्यर्थत्यागः। समासाभावे न साधुता चेति चेत् न समासस्यानित्यत्वात् नाहुयाजेष्विति वाक्ये पर्युदासे नञ्। न चैवं वाक्यवृत्तिपदस्थनञोऽन्वयरत्वाभावः गौर्वाहिक इत्यादौ वाक्येऽपि गवादिपदस्यान्वयरत्वात्। यदि च प्रसज्यप्रतिषेधे नञ् तदा मन्त्रविधायकतत्त्रिषेधयोर्भिन्नार्थत्वेन वाक्यभेदापत्तिः तस्मात् प्रतीतैकवाक्यत्ववत्त्वात् एकवाक्यत्वे सम्भवति वाक्यभेदस्यान्यथत्वात् नञ्पदे लक्षणा कल्प्यते न तु नञ्पदस्यार्थानुरोधादेकवाक्यत्वत्यागः न हि पदार्थानुरोधेन वाक्यार्थकल्पना किन्तु वाक्यार्थानुरोधात् पदार्थकल्पना नपदस्य केवलं नास्त्येव नञ्पदादेव सर्वत्र समासानित्यत्वेन प्रयोगोपपत्तेः अन्यथा प्रसज्यप्रतिषेधे नञ् न स्यादेव नपदेनैव चरितार्थत्वात् समासोना इत्यपदमेव निषेधवाचकं समासवाक्यभेदेन नञो द्वैविध्यादा तत्राभिधानम्"।

अभावत्वात् नञोर्थः इति नञ्वादे शिरोमणिनोक्तं यथा

(१) "संसर्गाभावोऽन्योऽन्याभावश्च नञोऽर्थः। [बहुविधम्

(२) तत्रान्वितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं व्युत्पत्ति-

(३) नीलघटवति घटो नास्तीति नीले घटो न घट इत्याद्यव्यवहाराद् इह पीतघटवति न नीलः घटः, पीतो घटो न नीलघट इत्यादि व्यवहाराच्च।

(४) प्रतियोग्यभावान्वयौ च तुल्यबोधजनकौ तेन बहुपदोपस्थापितस्य प्रतियोगिनोऽनुयोगिव्याधाराधेयसम्बन्धे नैवान्वयबोधः तत्र तत्संसर्गाभावस्यापि। यथा पचति चैत्रो न पचति चैत्रः। चैत्रस्येदं नेदं चैत्रस्य इत्यादि।

(५) तिङाद्यर्थस्य कालादेः प्रथमान्तपदोपस्थापिते एव तत्र बोधे, तदभावस्यापि तथा।

(६) पचत्यादेव चैत्रादिनिरूपितं स्वत्वादिकमर्थो न तथिव स्वामित्वादि तस्य धनाद्यनुवृत्तित्वेन चैत्रीयेऽपि धने नेदं चैत्रस्येति प्रयुक्तात् निरूपकत्वादेः सम्बन्धस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वादेश्च दिक्।

(७) यत्र चाधाराधेयभावो न सम्बन्धमर्यादाव्यवस्थितानुयोगिनि सप्तम्यपेक्षा। यथा भूतले घटो न भूतले घट इत्यादि तत्र च तात्पर्यवशात् क्वचित् भूतलादौ घटाभावः क्वचित् घटादौ भूतलवृत्तित्वाभावः प्रतीयते।

(८) अतएव पृथिव्यां गन्धो न जले इत्यादौ प्रतीतेरेकविषयत्वानुभवः।

(९) केचित्तु सर्वत्र विशेष्ये विशेषणाभावो नञा प्रत्याय्यते अतएव भूतले घटो नास्तीत्यादौ वचनैक्यनियमः इति प्राहुः।

(१०) तेन जातौ सत्तेत्यत्र प्रतिक्षिप्तमीक्षा जातिवचनेतत्सत्ताप्रविष्टत्वात् सम्बन्धान्तरेण जातिवृत्तित्वस्य सत्तायामपि सत्त्वात्। [इत्यपि कश्चित्।

(११) सप्तम्यर्थान्विताभावस्य विशेषणतया प्रतियोगिन्यन्वयः यत्र विशेषणविशेष्ययोरभेदेनान्वयो व्युत्पन्नस्तत्रान्योन्याभावो नञा बोध्यते। यथायं घटो नीलो नायं घटो नील इति। तत्र च विशेषणविशेष्ययोः समानविभक्तिकत्वं निरुक्तविभक्तिकत्वविरहो वा तन्त्रम्।

(१२) अतएव यजतिषु ये यजामहं इत्यत्राहुयाजेष्वित्यादौ एकवाक्यत्वानुरोधात् [भेदो बोध्यते।

(१३) ये यजामहमित्यादेरनुपस्थितौरवात् यजतिष्वहुयाज-

(१४) विशेषणविभक्तिस्तु प्रयोगसाधुत्वार्था।

(१५) नामार्थयोर्भेदेनान्वयबोध एव प्रकारीभूतविभक्त्यर्थावच्छिन्नेतरान्वयात् लाघवेन तयोरन्वयमात्र एव तथात्वम्।

(१६) विशेषणविभक्तिस्तभेदार्थिका। [इति मते—

(१७) नीलोत्पलं चित्रगुरित्यादौ सुप्ताया विभक्तेरनुपस्थान-

(१८) न राज्ञः इत्यत्र षष्ठ्यर्थस्य स्वत्वस्येवात्रापि सप्तम्यर्थस्य तयोरभेदस्याभावो बोध्यताम्।

(१९) यत्तु कारणविशेषेविकल्पापत्तेः भेदपरतेति तदसत्

(२०) विशेषणविशेष्ये शाब्दान्वयविशेषादितरपरतायाः ब्राह्मणेभ्यो दधि दातव्यं न कौण्डिन्याय दातव्यमित्यादौ व्युत्पत्तिवैचित्र्येण विकल्पानवकाशात्।

(२१) न च तत्रापि कौण्डिन्यभेदो बोध्यः कौण्डिन्यपदस्य विरुद्धैकवचनावदत्वात्।

(२२) न खलु महतो राज्ञो न महतो राज्ञः इत्यत्रैव महतां राज्ञां न महतां राज्ञः इत्यत्रापि राजनि महद-